

PAPER DETAILS

TITLE: DIS YARDIMIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: ALT-SAHRA AFRIKA ÖRNEĞİ

AUTHORS: Adem DOĞAN

PAGES: 121-139

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7957>

DIŞ YARDIMIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: ALT-SAHRA AFRIKA ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. Adem DOĞAN*

Özet

Bu çalışmada, dış yardımın ekonomik büyümeye etkisi değerlendirilmiştir. Bu bağlamda dış yardımın, yardım alan ülkelerin ekonomik büyümesini belirleyen faktörlerden birisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ancak, bu durumun gerçekleşmesi, yardım alan ülkelerde sağlam ekonomik politikaların izlenilmesi ve iyi yönetimin hüküm sürmesine bağlıdır. En fazla yardım alan Alt-Sahra Afrika ülkelerinin deneyimi de yukarıda belirtilen bulguları desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış Yardım, Büyüme, Yoksulluk, Alt-Sahra Afrika.

Summary

The Impact Of Foreign Aid On Economic Growth: In Case Of Sub-Saharan Africa

In this study, the effect of foreign aid to economic growth has been assessed. In respect of this view, it has been reached the finding that foreign aids is one of the factors which determines economic growth of recipient countries. But the fact that this situation realizes depends on that sound economic policies should be followed in the recipient countries and that a good governance should be in power. The experience of Sub-saharan African countries getting the most aid also supports the findings mentioned above.

Keywords: Foreign Aid, Growth, Poverty, Sub-Saharan Africa.

* Erciyes Üniversitesi Nevşehir İİBF İktisat Bölümü

GİRİŞ

Refahın dünya çapında dağılımı, insanı hayrete düşürecek derecede eşitsiz bir düzeye ulaşmıştır. Dünya nüfusunun en zengin % 5'inin ortalama geliri en fakir % 5'nin ortalama gelirinin 114 katıdır. Yerküremizin en zengin % 1'i en fakir % 60'ın geliri kadar gelire sahiptir. En zengin 25 milyon Amerikalının toplam geliri dünyanın en fakir 2 milyarının toplam gelirine eşittir¹. Zengin ve yoksul ülkeler arasındaki kalkınma açığı gittikçe büyümekte ve toplumlararası çelişkiler derinleşmektedir. Toplumsal çelişkilerin derinleştiği yerküremizde uluslararası barış ve istikrarın korunması için dış yardımın zorunlu olduğu kabul edilmekte, ancak yardımların istenilen düzeye ulaşmadığı gözlenmektedir.

Dış yardımlar, kısmen veya tamamen karşılıksız olarak sağlanan dış tasarruflar diye nitelenebilir. Bu nedenle yardım, gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya bulundukları tasarruf ve döviz açığının kapatılması açısından büyük önemi haizdir. Bununla birlikte, dış yardımların ekonomik bir karşılığı olmasa bile en azından siyasi bir karşılığının bulunduğu da bilinen bir gerçektir.

Dış yardımlar, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere siyasi, ekonomik, askeri ve diğer nedenlerle yaptıkları tamamen veya kısmen karşılıksız transferlerdir. Dış yardımlar, ekonomik-teknik yardımlar ve askeri yardımlar olarak iki ana kategoriye ayrılabilir. Ekonomik-teknik yardımlar; proje ve program kredileri, yapısal uyum kredileri ve gıda yardımları biçiminde yapılırken, askeri yardımlar daha çok askeri malzeme ve askeri personel eğitimi biçiminde yapılmaktadır. Ekonomik-teknik yardımlar, yoksulluk ve doğal afetlerle mücadele yanında gelişmekte olan ülkelerin uzun dönemli kalkınma çabalarına katkıda bulunmayı da amaçlayan yardımlardır.

Bu çalışmada, temel olarak ekonomik yardım olarak isimlendirilen özel kategoriye odaklanılarak, gelişmekte olan ülkelerin büyümesinde bu tür yardımların etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, çalışma üç ana bölümden oluşturulmuştur. İlk bölümde, dış yardım kavramının içeriği ve dış yardımın nedenleri somutlaştırılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, dış yardım-büyüme bağlantısı üzerine literatürde varolan görüşler özetlenmiştir. Son bölümde ise, Alt-Sahra Afrika ülkelerinde

¹ Bkz., Thirlwall A.P., *Growth And Development: With Special Reference to Developing Economies*, Seventh Edition, Palgrave Macmillan, London, 2003, pp. 29-30.

büyümenin hızlandırılması ve yoksulluğun giderilmesinde dış yardımların başarılı olup olmadığı konu edilmiştir.

I. DIŞ YARDIM KAVRAMI ve DIŞ YARDIMININ NEDENLERİ

A. Dış Yardım Kavramı

İngilizce literatürde dış yardımla ilgili “assistance” ve “aid” olmak üzere iki farklı kelime bulunmaktadır. Bu çalışmada her ikisine birden “dış yardım (foreign aid) denilecektir. Konu ile ilgili yerli ve yabancı literatür incelendiğinde, dış yardım kavramının kapsamı açısından ortak bir tanımın bulunmadığı görülmektedir. En genel anlamıyla dış yardım, bir ülke veya uluslararası kuruluş tarafından başka bir ülkeye veya uluslararası kuruluşa iktisadi ve sosyal kalkınmayı teşvik, demokrasi ve insan haklarında iyileştirme, sosyal eşitlik, acil durumlarda temel ihtiyaçları karşılama gibi amaçlarla verilen bağışlar, krediler ve borçlar olarak tanımlanabilir (Akça ve Esengün, 2004: 83). Azgelişmiş ülkelere yönelen herhangi bir sermaye akımının dış yardım olarak tanımlanabilmesi için iki kriteri karşılaması gerektiği iktisatçılar arasında genel kabul görmektedir. İlk olarak sermaye aktarımı, yardım yapan/donör (donor) ülkelerce ticari amaç gözetilmeden yapılmalıdır. İkinci olarak ise, aktarılan sermaye ayrıcalıklı kılınmalıdır. Yani borç alınan sermayenin, faiz oranı ve geri ödeme süresi ticari amaçla verilen kredilerden daha avantajlı olmalıdır (Todaro and Smith, 2003: 648).

Dış yardımlar yardımı yapana göre ikili dış yardımlar ve çok taraflı dış yardımlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. İkili yardım yapanlar genelde yaptıkları yardımların planlamasını ve dağıtımını bir kuruluş kanalıyla gerçekleştirmektedirler. Örneğin, İngiltere bu amaçla Deniz Aşırı Kalkınma İdaresi’ni (Overseas Development Administration-ODA); ABD, Uluslararası Kalkınma Ajansı’nı (Agency for International Development-USAID; Japonya ise Uluslararası İşbirliği Ajansı’nı (Japan International Cooperation Agency-JICA) kurmuştur. Dış yardım yapan diğer gelişmiş ülkelerde de benzer kuruluşlar oluşturulmuştur.

Çeşitli uluslararası ekonomik ve mali kuruluşlardan sağlanan kredilere çok taraflı dış yardımlar denmektedir (Dülgeroğlu, 1997: 133). Kalkınma amacıyla çok taraflı kredi veren kuruluşların başında Dünya Bankası gelmektedir. Uluslararası Para Fonu ise, daha çok dış dengenin sağlanması amacına yönelik olarak kısa vadeli fon akımı sağlamaktadır. Ayrıca, Avrupa

Yatırım Bankası, Asya Kalkınma Bankası gibi, çok taraflı kalkınma kredisi sağlama amacıyla kurulan çeşitli bölgesel kalkınma bankaları bulunmaktadır. Çok taraflı yardımların iki taraflı yardımlara göre daha etkili olduğu kabul edilir. Yardım yapan ülkeden herhangi bir mal ve hizmet satın almaya bağlı kılınmayan yardımların bağlı kılınanlara göre daha yüksek getiriye sahip olduğu düşünülür. Yine yardım programlarının planlanmasında ve yardım önceliklerinin oluşturulmasında geniş katılıma izin verildiğinde yardımların daha etkili olduğu belirtilmektedir (Radelet, Clemens and Bhavnani, 2005: 17).

Son yıllarda en fazla kalkınma amaçlı dış yardım yapan ülke Japonya'dır. Bu ülkeyi ABD, Fransa, Almanya ve İngiltere gibi diğer gelişmiş ülkeler izlemektedir (Tablo 1). Dış yardımların bu ülkelerle sınırlı olmadığını da belirtmek gerekir.

Tablo 1: En Fazla Kalkınma Amaçlı Yardım Yapan Ülkeler (1999)

ÜLKELER	DIŞ YARDIM TUTARI (1999)	
	Milyar \$ Olarak	GSMH'nın %'si Olarak
Japonya	15.3	0.35
ABD	9.1	0.10
Fransa	5.6	0.39
Almanya	5.5	0.26
İngiltere	3.4	0.23
Hollanda	3.1	0.79
İtalya	1.8	0.15
Kanada	1.7	0.28
Danimarka	1.7	1.01
İsveç	1.6	0.70

Kaynak: Todaro and Smith (2003), s. 649.

B. Dış Yardımın Nedenleri

Dış yardımın daha eşitlikçi bir dünya yaratılması, uluslararası dayanışmanın güçlendirilmesi, yardımı alan ülkenin ekonomik ve sosyal refah düzeyinin yükseltilmesi ve yardım yapan ülkelerin stratejik çıkarlarının gözetilmesi gibi, çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle dış yardım,

ekonomik, siyasal ve insancıl-ahlaki kaygılar tarafından yönlendirilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 758-9). Bununla birlikte, açlık ve yoksulluğa yardım mecburiyetinden kaynaklanan ahlaki kaygının birçok yardım programının belli başlı ve en önemli nedeni olduğu belirtilmektedir.

Gelişme ekonomisinin öncü bilim adamları yardımların, yardım yapılan ülkelerin ekonomik ve sosyal refah düzeyinin yükselmesine yardımcı olma kaygısınca yönlendirildiğini varsaymışlardır. Bununla birlikte yardım yapan ülkeler, yardım yaparken ekonomik, stratejik, ve politik çıkarlarını gözettikleri gerçeğini gizlememişlerdir (Ingham, 1995: 163). Nitekim dış yardımın özellikle İkinci Dünya savaşı sonrasında önem kazanan bir dış finansman kaynağı haline gelmesi, soğuk savaşın baş aktörleri olan ABD ve Sovyetler Birliği'nin stratejik çıkarları nedeniyle (Şen, Saruç ve Keskin, 2004: 227). II. Dünya Savaşı sonrasında ABD, Sovyetler Birliği'nin tehditlerine ve komünizmin yayılmasına karşı dış yardım programını uygulamaya koymuş ve bu çerçevede dönemin ABD Dışişleri Bakanı Marshall'ın önerisi ve Devlet Başkanı Truman'ın da onayıyla II. Dünya Savaşı'nda yıkılan Avrupa'nın yeniden imarı için Türkiye de dahil olmak üzere Fransa, İngiltere gibi değişik ülkelere askeri ve ekonomik ağırlıklı yardım yapılmaya başlanmıştır. 1948 yılında uygulamaya konulan ve Marshall Planı olarak isimlendirilen bu dış yardım programı karşısında Sovyetler Birliği de alternatif arayışlara yönelmiş ve bu amaçla spesifik ve stratejik projelere odaklı dış yardımları devreye sokmuştur. Sovyetler Birliği'nin bu tür dış yardımlarından geçmiş yıllarda Hindistan, Mısır ve Suriye gibi ülkeler geniş ölçüde yararlanmışlardır.

Alesina ve Dollar (1998), dış yardımın yardım alan ülkenin ekonomik gereksinimleri ve politik performansından daha çok yardım yapan ülkelerin politik ve stratejik düşüncelerince yönlendirildiğini ileri sürmektedir. Diğer bir anlatımla, dış yardımın biçimi yardım yapan ülkelerinin politik ve stratejik düşünceleri tarafından belirlenmektedir. Şöyle ki, dışa kapalı, kötü yönetilen ve demokratik bir yönetim tarzına sahip olmayan ama daha önce sömürgesi olduğu günümüzün gelişmiş bir ülkesiyle politik yakınlığı bulunan eski bir sömürge ülke, daha yüksek politik duruşa sahip ancak geçmişte sömürge olmamış benzer yoksulluk düzeyindeki diğer ülkeden daha fazla dış yardım alabilmektedir. Alesina ve Dollar, demokratik olmayan ve dışa kapalı eski bir sömürge ülkenin, demokratik ve dışa açık sömürgeleştirilmemiş herhangi bir ülkeden yaklaşık iki kat daha fazla yardım aldığı bulgusuna ulaşmıştır. (Alesina and Dollar, 1998:

22). Dış yardımın biçiminin yardım yapan/donör ülkelerin politik ve stratejik düşünceleri tarafından belirlenmesinin yanında, donör ülkelerin yardım davranışını yönlendiren kaygılar arasında da farklılıklar bulunmaktadır. (Alesina and Dolar, 1998: 22, Alesina and Weder, 1999: 5). İskandinav (Nordic) ülkeleri, yardım yaparken, yardım alan ülkelerin gelir düzeyleri, iyi kurumlara sahip olması ve dışa açıklığı gibi etkenlere daha fazla önem verirken, diğer ülkeler özellikle de Fransa, yoksulluk düzeylerini yada ekonomik ve politik rejimlerini çok fazla dikkate almaksızın kendileriyle politik bağılılığı veya yakınlığı bulunan eski sömürgelerine öncelik vermektedir. ABD'nin yaptığı yardımlar da büyük ölçüde Ortadoğu bölgesindeki çıkarlarından etkilenmektedir.

II. DIŞ YARDIM VE EKONOMİK BÜYÜME BAĞLANTISININ KURULMASI

Öncelikle dış yardım ve kalkınma ile dış yardım ve büyüme arasında bir ayırım yapılması gerekmektedir. Yardım büyümeye katkı yapan birçok faktörden biri olarak görülmelidir. Sonraki bölümde de değinildiği gibi, Afrika yüksek miktarlarda yardım almasına rağmen, bazı istisnalar dışında oldukça düşük düzeylerde seyreden bir büyüme kaydına sahiptir. Ekonomik ölçülerle, dış yardım büyümeye katkı sağlayan verimli yatırımların finansmanında yararlı olabilir. Fakat yardım sadece sermaye yatırımı finansmanında kullanılmaz aynı zamanda sağlık ve eğitim tedarikine, borç finansmanına yada acil durumların giderilmesine yönelik olarak da harcanabilir. Bu tür yardımların büyüme üzerine etkisi olmayabilir fakat ülkenin kalkınması açısından yararlı olabilir. (Busse et al; 2005: 8)

Dış yardım ve ekonomik büyüme bağlantısını yeterli biçimde ortaya koyan sağlam teorik çalışmalar yok denecek kadar azdır (Busse et al; 2005: 11). Ingham'ın belirttiği gibi, gelişme ekonomisinin öncü bilim adamları herhangi bir sağlam teorik temel yada ampirik kanıt olmaksızın, dış yardımın yoksul ülkelerde ekonomik büyümeyi canlandırdığını kabullenmişlerdi (Ingham, 1995: 377).

A. Dış Yardım Büyüme Bağlantısının Teorik Temelleri: İki Açık Modeli

İsminden de anlaşılacağı gibi, model, içerdiği unsurlar arasındaki dengesizliğin dış yardımlarla giderilmesi gereğine vurgu yapar. İlk dengesizlik yada açık, belirli bir büyüme hızını başarmak için gerekli yatırım miktarıyla kullanılabilir iç tasarruflar arasındaki eşitsizliği ifade ederken (tasarruf açığı), ikinci açık, veri üretim düzeyi için ithal gereksinimi ile döviz kazançları arasındaki eşitsizliği (ticaret açığı) içerir (Easterly, 2003: 30). Herhangi bir zamanda, bir açık meydana geldiğinde, bu açık alınan dış yardımla kapatılır. Tasarruf açığı; arzulanan bir büyüme hızının gerçekleştirilmesi için dahili tasarrufların ne kadarlık bir kısmına dış yardım ile katkıda bulunulması gerekliliğini ölçer. Ticaret açığı ise, ülkenin ihracatı ile finanse edebileceği ithalat miktarının dışında kalan ilave ithalat miktarını belirler. Tasarruf-yatırım açığı büyüme literatüründe önemli bir yere sahip olduğundan aşağıdaki açıklamalarda tasarruf-yatırım açığına odaklanılmıştır. Easterly'i izleyerek (Easterly, 2003: 31) iki açık modeli² şöyle ifade edilebilir: ekonomik büyüme GSYİH'nın oranı olarak yatırım miktarına ve yatırımın yüksek yada düşük kalitede olup olmadığını ifade eden düzeltilmiş bir unsura bağlıdır. Yatırım miktarı iç tasarruf ve dış yardımın toplamından oluşacaktır. Bu açıklamalardan sonra model basit biçimde matematiksel olarak şöyle formüle edilebilir.

$$g = (I/Y) / \mu$$

$$I/Y = A/Y + S/Y$$

$$I = \text{Gerekli Yatırım}$$

$$Y = \text{Çıktı}$$

$$g = \text{Hedeflenen GSYİH büyümesi}$$

$$A = \text{Dış Yardım}$$

$$S = \text{İç Tasarruf}$$

μ parametresi sermaye hasıla katsayısını (ICOR) ifade eder ve genellikle 2 ile 5 arasında değerler aldığı kabul edilir. Sermaye hasıla katsayısı, ilave bir

² Kalkınma ekonomistleri iki açık modelini ifade etmek için, Harrod-Domar modeli, finansman gereksinimi modeli yada finansman açığı modeli gibi farklı isimler de kullanırlar. (Busse et al, 2005:12)

birim çıktı elde edebilmek için kaç birim ek sermayeye gereksinim olduğunu belirtir. Dolayısıyla, katsayının yüksek değer alması yatırım kalitesinin düşüklüğüne, düşük değer alması ise yatırım kalitesinin yüksekliğine yorumlanır. Örneğin, yatırımların GSYİH'nın % 24'ü ve sermaye hasıla katsayısının 4 olduğu bir ekonomide büyüme hızı % 6 olarak gerçekleşecektir. Ancak ekonomi sermayeyi daha etkin kullanmaya başlarsa ve sermaye hasıla katsayısı 3 olursa % 6'lık büyüme hızını gerçekleştirmek için GSYİH'nın % 18'i düzeyinde ek yatırıma gereksinim olacaktır.

Easterly, açık finansman yaklaşımının (iki açık modeli) iki temel önerme üzerine inşa edildiğini belirtir. İlk olarak, bu yaklaşımda kısa ve orta vadede yatırımlar ve büyüme arasında kararlı doğrusal bir ilişki bulunduğu varsayılmıştır. İkinci olarak, dış yardımların tüketimden ziyade yatırım finansmanında kullanılacağı dolayısıyla da finansman açığını kapatarak daha fazla yatırıma yol açacağı kabul edilir (Easterly, 2003: 31). Easterly her iki varsayımı da eleştirmektedir. Birinci varsayımla ilgili olarak, o, Neoklasik büyüme modellerinin aksine, endojen büyüme modellerinde, büyümeyi fiziki sermayenin yanında teknoloji, beşeri sermaye, yeni ara mallar, sosyal sermaye ve kurumsal dizayn gibi birçok faktörün belirlediğine dikkat çeker. Sayılan faktörlerin etkisiyle sermaye hasıla katsayısı değişebilir ve yatırımla büyüme arasında kararlı doğrusal bir ilişki gerçekleşmeyebilir. İkinci varsayımla ilgili olarak da, dış yardımların finansman açığını tamamlaması dolayısıyla da daha fazla yatırıma yol açması için, yatırımların likidite sıkıntısı içinde bulunması ve yatırıma elverişli teşviklerin olması gerekir. Şayet düşük yatırım düzeyinin nedeni yatırıma yönelik teşviklerin zayıflığı ise, dış yardımlar yatırımları artırmayacaktır. Ayrıca, dış yardımlar yatırımdan ziyade tüketimin finansmanında da kullanılabilir (Easterly, 2003: 32).

B. Ampirik Bulgular Ekseninde Dış Yardım Büyüme Bağlantısına Yönelik Farklı Yaklaşımlar

Dış yardımlardan beklenen ekonomik amaçlar, iç tasarruflara ve yatırımlara ek olarak az gelişmiş ülkelerde yüksek büyüme oranlarına neden olmasıydı. Ancak gelişme yardımlarının az gelişmiş ülkelerde bu amaçları gerçekleştirmede başarılı olup olmadığı noktasında yoğun tartışmalar süregelmektedir.

Az gelişmiş ülkelerde dış yardımlarla ekonomik büyüme arasında negatif bir nedensellik bulunduğu ileri sürenler, dış yardımların iç tasarruf ve yatırımlara ilave olmak, onları desteklemek yerine onların yerine ikame olarak büyümeyi geciktirdiğine dikkat çekmişlerdir. Aksine, az gelişmiş ülkelerde dış yardımların büyümeyi ve yatırımı arttıracığını öne sürenler, yardımların kalkınmanın finansmanı için gerekli uluslararası sermaye eksikliğini doldurduğuna dikkat çekmişler bu yüzden de yardım ve büyüme arasında pozitif nedensel ilişkinin bulunduğunu belirtmişlerdir (Eroğlu, 1997: 39). Yardım literatürü incelendiğinde yardımlar ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine dört farklı görüşün var olduğu görülür (Radelet, Clemens and Bhavnani, 2005: 17).

1. Dış Yardımların Büyüme Üzerinde Etkisi Yoktur ve Yardımlar Büyümeyi Baltalayabilir

Dış yardımların büyümeye destek olamamasının değişik nedenleri sıralanabilir. Yoksul ülkelere yönelen yardımlar, limuzinler ve başkanlık sarayları gibi gereksiz harcamalarla çarçur edilebilir yada yardımlar yardım alan ülkede rüşveti özendirebilir. Yardımlar, yardım alan ülkenin ulusal parasının değerlendirilmesine yol açarak, ticari mal üretiminin karlılığını azaltabilir dolayısıyla da özel sektör üretimine yönelik teşvikleri olumsuz etkileyebilir. Benzer biçimde, gıda yardımı iyi yönetilemediği zaman tarım ürünleri fiyatlarının düşmesine ve çiftçi gelirlerinin gerilemesine yol açabilir. Yardım akımları, hem kamu hem de özel kesim tasarruflarını olumsuz biçimde etkileyebilir. Ayrıca, yardımlar kötü yönetimlerin iktidarının uzamasına, zayıf ekonomik politikaların devamına ve yapılması gerekli ekonomik ve politik reformların gecikmesine neden olabilir (Radelet, Clemens and Bhavnani, 2005: 17).

Griffin ve Enos (1970), genel olarak, dış yardımların ne büyümeyi hızlandırdığı ne de demokratik politik rejimlerin oluşmasına yardımcı olduğunu ileri sürdüler. Yazarlara göre, dış yardımlar, yardım alan ülkede yatırım kompozisyonunu bozarak, iç tasarrufları düşürerek, yerel girişimci sınıfın yükselmesini engelleyerek ve kurumsal reformları geciktirerek, gelişmenin hızını kesebilir (Griffin ve Enos, 1970; Akt, Eroğlu, 1997: 41).

Boone (1995), 1971-1990 yılları arasında uzun vadeli yardımların çok büyük kısmının yardım alan ülkelerde tüketimin artmasına yol açtığını, ancak yükselen tüketimden yoksulların faydalanamadığını belirtmektedir. GSMH'nın

% 15'inden daha az yardım alan ülkelerde, dış yardımların yatırımlar üzerine etkisinin önemsiz olduğu bulgusuna ulaşan Boone, bebek ölümlerinin azalması ve ilkokullaşma oranlarının yükselmesi gibi beşeri gelişmenin temel göstergelerindeki iyileşmelere de dış yardımların katkısının olmadığını belirtmektedir (Boone, 1995: 33).

Daha yakın tarihli bir çalışmada, Burhop (2005), 45 gelişmekte olan ülkede 1960-99 yılları arasında dış yardım, fert başına gelir ve yatırım arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Söz konusu ampirik çalışmada, dış yardım ve ekonomik gelişme arasında nedensel bir bağlantının bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Burhop, son kırk yılda iyi ekonomik politika, dış yardım ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkinin de sanıldığı kadar güçlü olmadığını belirtmektedir (Burhop, 2005: 60).

2. Yardımlar Azalan Getiriye Sahip Olmasına Rağmen Büyümeyi Desteklemektedir

Bu bakışa göre, dış yardımlar yatırımların finansmanına yardımcı olarak ve sağlık ve eğitim projelerine destek yoluyla emeğin verimliliğinin yükselmesine katkı yaparak büyümeyi destekleyebilir. Yardımlar hem sermaye malları ithaliyle hem de teknik yardımlar yoluyla yardım alan ülkeye yeni teknoloji ve bilgi akımına yol açabilir. Yardım literatüründe değişik birçok uygulamalı çalışmada, yardım ve büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Erken tarihli bir çalışmada, Papanek (1973), dış kaynak verimliliğinin ülkeler arasında bariz farklılaşmasına ve birey başına yardım miktarının düşüklüğüne rağmen, dış yardım ve büyüme arasında pozitif korelasyonun bulunduğunu ileri sürdü. Papanek, büyüme ile yabancı sermaye girişinin üç türü -Yardım (a), Dolaysız Yatırım (f) ve Diğer Yabancı Sermaye (o)- arasındaki ilişkiyi inceledi. 85 ülkeyi kapsayan ve iç tasarruf oranını (sd) ilave açıklayıcı değişken olarak dikkate aldığı çalışmasında aşağıdaki eşitliğe ulaşıldı. (Paranteze alınan katsayılar t istatistikleridir).

$$y = 1.5 + 0.20 (sd) + 0.39 (a) + 0.17 (f) + 0.19 (o)$$

$$(6.0) \quad (5.8) \quad (2.5) \quad (2.1)$$

$$r^2 = 0.37$$

Diş yardım katsayısının yüksek düzeyde anlamlı ve mutlak değer olarak diğer katsayılardan yüksek olması diş yardımın iç kaynaklar ve diğer tür sermaye girişlerinden daha verimli olduğunu gösterir (Papanek, 1973, Akt: Thirlwall, 2003: 563).

Oldukça yakın tarihli bir çalışmada, Irandoust ve Ericsson, 1965-2000 yılları arasında beş Afrika ülkesinde (Nijer, Nijerya, Ruanda, Senegal ve Togo) diş yardımların ve iç tasarrufların ekonomik büyümeye etkisini araştırdıkları ampirik çalışmada, inceledikleri bütün ülkelerde diş yardım ve iç tasarrufların ekonomik büyümeyle pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlara göre, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesinin canlandırılmasında diş yardım anahtar bir rol oynama potansiyeline sahiptir. Öyle ki, diş yardım ve ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişki yalnızca diş yardımın iç kaynakları artırmasından değil, aynı zamanda, iç tasarruflara eklenmesinden, döviz açığının kapanmasına yardımcı olmasından, modern teknolojinin ve yönetsel yeteneklerin elde edilmesine olanak sağlamasından ve dış piyasalara girişi kolaylaştırmasından kaynaklanmaktadır (Irlandoust ve Ericsson, 2005: 624)

Benzer biçimde, Dalgaard, Hansen ve Tarp (2004), birçok ülkede diş yardımın uzun dönem verimlilik üzerinde önemli pozitif etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaştı. Bu bulguya rağmen diş yardımın yoksulluğun azaltılmasında her derde deva ilaç olmadığının farkında olunması gerektiğine dikkat çeken yazarlar, yardımın kendi kendine ülkeler arasındaki yakınsamayı sağlayamayacağını, ancak bu süreci uyarabileceğini belirtmektedirler (Dalgaard, Hansen and Tarp, 2004: 211).

Literatürün bu kanadı, yardımın büyümeyi azalan getirilerle destekleyip desteklemediğini de incelemiştir. Azalan getiri ilave yardım birimlerinin büyümeye azalan biçimde katkı yapması anlamına gelmektedir. Nitekim, Hansen ve Tarp, kesit ülke büyüme regresyonlarını kullanarak diş yardımın büyüme üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmada, yardımın büyüme oranını yükselttiği ama yardımların azalan getiriye tabi olduğu bulgusuna ulaşmıştır (Hansen and Tarp, 2000: 14-15). Azalan getirileri dikkate alan çalışmaların çoğunda, kuvvetli bir yardım-büyüme ilişkisi bulunmuştur. Ancak bu çalışmalarda yardımların daima iyi işlediğinden ziyade, ortalama olarak, daha fazla yardımın daha hızlı büyümeyle ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Radelet, Clemens and Bhavnani, 2005: 17).

3. Yardımlar Büyümeyle Koşullu Bir İlişkiye Sahiptir

Koşullu (conditional) bakışta, yardım etkinliğinin gerek yardım alan ülkenin niteliklerine gerekse de yardım yapan ülkenin uygulamalarına bağlı olduğu ileri sürülmektedir. (Radelet, Clemens and Bhavnani, 2005: 17). Örneğin, Burnside ve Dollar (2000), etkili çalışmalarında dış yardımların iyi politikalara sahip ülkelerde büyümeyi canlandırırken diğerlerinde canlandırmadığı sonucuna ulaştı. Yazarlar, yardım alan ülkenin iyi para, maliye ve dış ticaret politikasına sahip olması halinde, dış yardımların ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Adı geçen çalışmaya göre, ortalama olarak dış yardımlar ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yapmasına karşın; iyi bir ekonomik politika ortamının sağlanması durumunda dış yardımların ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisi artmaktadır (Burnside and Dollar, 2000: 864). Burnside ve Dollar'ı destekler biçimde, Chauvet ve Guillaumont, her hangi bir ülkede, uygulanan politikaların kalitesinin yardımların etkinliğini arttırdığı, iç politik istikrarsızlığın ise, yardımların etkinliğini düşürdüğü bulgusuna ulaşmıştır (Chauvet and Guillaumont, 2005: 22).

Yardımların iyi politikalara ve kurumlara sahip ülkelere iyi işlediği görüşü, kısmen gelişme uygulamacılarının sahip oldukları deneyim kısmen de bu yargıyı destekleyen araştırmalar nedeniyle yardım yapan ülkelere geleneksel bir kabul haline gelmiştir. Bu yaklaşımın çekiciliği, yardımların niçin bazı ülkelere büyümeyi desteklerken bazılarında desteklemediğini açıklayabilmesinden kaynaklanır (Radelet, Clemens and Bhavnani, 2005: 17).

Radelet, Clemens ve Bhavnani'ye göre, yardımın yalnızca iyi kurumlara sahip ülkelere işleyeceği iddiası abartılıdır. Daha kesin olarak, yardımların kuvvetli kurumlara sahip ülkelere daha iyi işlediği söylenebilir fakat, yardımlar diğer koşullarda da etkili olabilir. Örneğin, kurumlar ve politikalar istenilen düzeyden oldukça uzak olmasına rağmen, yardımlar geçen on yılda Mozambik ve Uganda'da büyümeyi desteklemede yardımcı oldu ve Ateşkes'ten beri Sierra Leone'nin istikrarında önemli bir rol oynadı. Benzer biçimde, 1970 ve 80'li yıllarda kurumların zayıf, rüşvetin bir problem ve politikaların istenilenden çok uzaklarda olduğu Suharto Endonezya'sında da dış yardımlar, büyümenin sürdürülmesine ve yoksulluğun azaltılmasına katkı sağladı. (Radelet, Clemens and Bhavnani, 2005: 20).

4. Değişik Yardım Türlerinin Büyüme Etkisi Farklıdır

Bu bakışa göre, bütün yardım türlerinin büyüme üzerindeki etkisi benzer değildir. Radelet, Clemens ve Bhavnani, (2005), önceki çalışmaların yardım türlerini ayırmaksızın toplam yardım ve büyüme arasındaki ilişkileri incelemeye odaklanmasının yanlış olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü, bazı yardım türleri büyüme yönelik değildir veya büyümeyi amaçlamazlar. Gıda yardımı, ilaç tedariki ve eğitim malzemelerinin sağlanması gibi yardımlar öncelikle tüketimi desteklemeyi amaçlamaktadır. Benzer biçimde, demokratik kurumların yerleşmesine yönelik destekler de böyle değerlendirilebilir. Elbetteki, temel tüketimin karşılanmasına ve sağlık ve eğitim düzeyinin iyileşmesine yönelik yardımlar, yardım alan ülkenin refah düzeyinin yükselmesine yardımcı olur, ancak, bu biçim yardımlar büyümeyi muhtemelen dolaylı biçimde etkiler. Aksine, yol ve köprülerin inşası ile iletişim olanaklarının geliştirilmesine yönelik altyapı yardımları dolaysız biçimde üretimin arttırılmasını amaçlar ve büyümeyi hızlandırabilir. Tarım, endüstri, ticaret ve hizmet gibi üretken sektörleri desteklemeye yönelik yardımlar da aynı kategoriye dahil edilebilir.

Radelet, Clemens ve Bhavnani, altyapı yatırımlarının inşasına ve üretken sektörleri desteklemeye yönelik dış yardımları “erken etkili yardım”lar (early impact aid) olarak isimlendirmekte ve bu biçim yardımların büyümeyle nedensel, pozitif ve kuvvetli bir ilişkiye sahip olduğuna dikkat çekmektedir (Radelet, Clemens and Bhavnani, 2005: 18).

III. ALT-SAHRA AFRIKA ÖRNEĞİ

Yabancı ülkelerden yüksek düzeyde desteğe rağmen (Tablo 2) özellikle Alt-Sahra Afrika’sında hala birçok yoksul ülke bulunmaktadır. Afrika’da büyümenin arttırılması ve yoksulluğun azaltılmasında dış yardımların etkin olup olmadığı konusunda tartışmalar devam etmektedir.

Tablo:2 Resmi Kalkınma Yardımlarının Bölgesel Dağılımı (1999)

Bölgeler	Birey Başına kalkınma Yardımı (\$) Olarak	GSMH'nın %'si Olarak Kalkınma Yardımı
Avrupa ve Orta Asya	23	1.1
Alt-Sahra Afrikası	20	4.1
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	18	0.8
Latin Amerika ve Karayipler	12	0.3
Doğu Asya ve Pasifik Bölgesi	5	0.5
Güney Asya	3	0.7

Kaynak: Todaro and Smith (2003), s. 650.

Bir bakışa göre, dış yardımlar, Afrika'da gelişmenin yükselmesi yerine bağımlılık yarattı. Ayodele ve diğerlerine göre, (2005) Batı'nın Afrika'ya yardımının başarılı olduğu söylenemez (Ayodele et al, 2005: 1). Afrika'ya 1960-1977 yılları arasında 500 milyar dolardan fazla yardım yapıldı. Bu yardım miktarı yaklaşık olarak dört Marshall yardım planına denk gelmekteydi (Ayodele et al, 2005: 1). 1970-1995 yılları arasında GSMH'nın yüzdesi olarak dış yardım miktarı sürekli yükseldi. 1970 yılında dış yardım Afrika GSMH' nın % 5'i düzeyinde iken, bu oran 1995 yılında %18 civarına yükseldi (Erixon, 2005: 3).

Beklenenin aksine, dış yardımların gelişmenin yükselmesi yerine yardıma bağımlılık yaratmasının örneği olarak, Gana ve Uganda'nın bütçelerinin %50'den fazlasını yardımların oluşturması gösterilebilir. Ayodele ve diğerleri, Afrika'ya akıtılan yardım arttıkça, Afrika'da yaşam standartlarının gerilediğine dikkat çekmektedir. Dış yardım miktarının sürekli yükseldiği, 1975-2000 yılları arasında Sahra'nın Güneyinde yaşayan Afrikalıların birey başına GSYİH'sı ortalama olarak yıl başına % 0,59 azalmıştır. Aynı dönemde, satınalma gücüyle düzeltilmiş fert başına GSYİH 1,770\$'dan 1,479\$'a gerilemiştir (Ayodele et al, 2005: 1).

Dış yardımların büyümenin artırılması ve yoksulluğun azaltılmasında başarılı olmadığının en ilginç örneklerinden biri de Tanzanya ekonomisidir. Bu

ekonomide yardımlardan beklenen amaçlara ulaşamamasının en önemli nedeni, yardımların yanlış kullanılmasıdır (Busse et al; 2005: 25).

1967 yılında ülke Ujama sosyalizmi ile tanıştığında sosyal adaleti gerçekleştirme kaygısı ekonomik büyümeden daha önemli görülmekteydi. Bu durum, bir çok donörde (donor) oldukça yüksek düzeyde coşkuya yol açmıştı. 1976-1986 da, Tanzanya diğer herhangi bir en az gelişmiş ülkeden daha fazla danışma yardımı (consultation help) aldı. 1987 yılında ülke yardım teklif edenlerce kaplanmıştı. Fakat 1990 yılına gelindiğinde ülkeye yönelik dış yardımlarda kesilme olmuştu (Busse and et al; 2005: 25). Ujama yönetimi altındaki 20 yıllık dönemde Tanzanya'ya yapılan yardımın 10 milyar dolar olduğu hesaplanmıştı. Fakat ülke ekonomisi, 1973-1988 yılları arasında yılda ortalama % 0,5 oranında küçüldü ve ortalama kişisel tüketim % 43 azaldı (Ayodele et al, 2005: 2).

Tanzanya 1976 yılında 180 dolar fert başına gelire sahipti ve aynı yıl itibarıyla bu ülkeden daha yoksul 24 ülke bulunuyordu. 1986 yılına gelindiğinde Tanzanya'da fert başına gelir 250 dolara ulaştığında bu ülkeden daha yoksul ülke sayısı 13'e gerilemişti. Aynı yıl Tanzanya, ortalama yardımın üzerinde bir yardım da almıştı. 1993 yılında ülkenin fert başına geliri 90 dolara gerilerken Tanzanya'dan daha yoksul ülke sayısı sadece birdi. Tanzanya'nın 1990'ların ortaları itibarıyla gelişme düzeyi 1960 yılındaki düzeyinden daha düşüktü. Bu ülkenin 30 milyon nüfusa sahip olduğu, 1988-1997 arasında 10 milyar dolar gelişme yardımı ve ek olarak hesaplanamayan özel yardımlar da aldığı düşünüldüğünde bu sonuç gerçekten korkutucudur. Şimdilerde Tanzanya muazzam borç yüküne sahip bir ülke durumundadır (Busse et al; 2005: 25). Alt-Sahra Afrika'sına genel bir bakış yukarıdaki manzarayla örtüşmektedir. Dünya Bankası istatistiklerine göre, 1976 yılında, Dünyanın en yoksul 20 ülkesinin 11'i Alt-Sahra Afrika'sında iken 1996 yılında 17'si Alt-Sahra Afrika ülkesiydi.

Yukarıda resmedilen manzaranın aksine, dış yardımların Afrika'nın büyümesine pozitif katkı yaptığını ileri süren görüşler de bulunmaktadır. Örneğin, Gomanee, Girma ve Morrissey (2005), 25 Alt-Sahra Afrika ülkesinde 1970-97 periyodunda panel data yöntemini kullanarak dış yardımla büyüme arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmada, dış yardımların söz konusu ülkelerin büyümesine katkısının pozitif olduğu sonucuna ulaşmıştır. Dış yardımların büyümeye katkısı, büyük ölçüde yatırımların finansmanında kullanılan yardımlar kanalıyla gerçekleşmiştir. Adı geçen çalışmanın bulgularına göre,

Alt-Sahra Afrika'sı ülkelerinde ortalama olarak dış yardım/GSMH oranında % 1'lik artış, büyüme oranında %0.25'lik artışa yol açmaktadır. Yazarlara göre, Afrika'nın zayıf büyüme kaydı, yardımların etkinsizliğine atfedilemez. Yardımlar Afrika ülkelerinin yararınadır, ancak bu yararların sürdürülebilir büyümeye yol açması için daha fazlasının yapılmasına gereksinim vardır (Gomanee, Girma and Morrissey, 2005: 15-16).

Benzer biçimde, Radelet, Clemens ve Bhavnani (2005), "erken etkili yardım"lar (early impact aid) olarak isimlendirdikleri, altyapı yatırımlarının inşasına ve üretken sektörleri desteklemeye yönelik dış yardımlarda, GSYİH'nın % 1'i düzeyinde bir artışın büyümede % 0,31'lik artışa yol açtığı bulgusuna ulaşmıştır. Yazarlar Alt-Sahra Afrika ülkelerinde büyümenin hayal kırıcı olduğunu, ama, yardımların yokluğunda adı geçen ülkelerin durumunun daha da kötüleşeceğine dikkat çekmektedirler (Radelet, Clemens and Bhavnani, 2005: 19).

Aslında, değinilen her iki yaklaşımda da zımnen, yardım alan herhangi bir ülkenin yardımlardan etkin biçimde yararlanabilmesi için belirli asgari koşulların gerçekleşmesi gereğine vurgu yapıldığı söylenebilir. Tanzanya Maliye Bakanı Mramba, ülkesinin deneyiminden hareketle bu koşulları; yardım yapan ülkelerin de desteklediği açık bir gelişme vizyonunun varlığı, bu gelişme vizyonunun bütün toplumca sahiplenilmesi, sağlam bir kamu maliyesi ve finansal sistemin varlığı, ülke yönetimi ile denizaşırı gelişme partnerleri arasında güvenin tesisi ve demokrasi ve iyi yönetimin teşviki olarak sıralamaktadır (Mramba, 2005: 39). Bu koşulların gerçekleşmesinin yanında, dış yardımlar, altyapı ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, yönetimin iyileştirilmesi ve özel sektör yatırımlarının özendirilmesini hedeflemelidir. Ancak bu koşullar ve hedefler gerçekleştiğinde ülkenin yardıma bağımlılığı tedricen azaltılabilir.

Yabancı fonlar yalnızca politik, ekonomik ve kurumsal reformlara girişen ülkelere yardımcı olabilir, fakat, Afrika'da reforma yönelik taahhütler hüzün verici düzeydedir. Afrika'da demokratikleşme süreci, politik hile ve zor taktikleriyle yavaşlamıştır. 54 Afrika ülkesi'nin yalnızca 16'sı demokrasiyle yönetilmektedir, ancak, bu demokrasilerde de koyu bir rüşvet hüküm sürmektedir. Entelektüel özgürlük yok denecek kadar az olup, sadece sekiz Afrika ülkesi serbest ve bağımsız medyaya sahiptir (Ayodele et al, 2005: 3).

Şüphesiz ki, kötü yönetim Afrika'da süregelen yoksulluğu tek başına açıklayamaz, ama, Afrika ülkelerinin büyük çoğunluğu kötü biçimde yönetildi ve kötü politikalar söz konusu ülkelerde varolan yoksulluğu açıklamada hala en önemli faktördür. Bostwana'nın başarısı yoksulluğun giderilmesinde iyi yönetimin önemini sergilemektedir. Bağımsızlık sonrasında, ülkede sağlam ve piyasa dostu ekonomik politikalar izlendi. Sonuçta, ülke son otuz yılda dünyanın en yüksek reel ekonomik büyüme oranına ulaştı. Birey başına GSYİH 1975 yılındaki 1600 dolar civarından 2004 yılında 8000 dolara yükseldi (Erixon, 2005: 5).

SONUÇ

Önemli düzeyde dış yardım almasına rağmen, ekonomisi durgun yada daha kötü durumda bulunan birçok ülke bulunmaktadır. Bu ülkelerde yardımların çoğu gereksiz harcamalarla çarçur edilmiş veya zayıf yönetimleri desteklemek için kullanılmıştır. Ancak, yardımlar kalkınma amacı doğrultusunda doğru biçimde kullanıldığında büyümeyi canlandırabilmektedir. Dolayısıyla, dış yardım büyümenin artırılmasında ve yoksulluğun azaltılmasında güçlü bir araç olarak görülebilir.

Afrika deneyiminin de gösterdiği gibi güçlü kurumlara yada daha sağlam politikalara sahip ülkeler dış yardımı daha etkili biçimde kullanabilmektedir. Kurumları güçlendirmeye ve beşeri sermaye düzeyini yükseltmeye yönelik çabalar yardımların getirisini arttırabilir ve ülkelerin daha fazla yardımı masetmelerine yardımcı olur. Bu nedenle tartışmalar yalnızca büyümeye yönelik yardımın sınırlarının belirlenmesine değil, aynı zamanda bu sınırların nasıl genişletilebileceğine ve büyümeyi desteklemede nasıl daha etkili kılınacağına odaklanmalıdır (Radelet, Clemens and Bhavnani, 2005: 20).

Gelecekte dış yardımların piyasa reformlarına ve iyi yönetime bağlı kılınması oldukça muhtemeldir. Yardım koşullarını, genel olarak siyasal kapsamda tanımlanabilecek konulara -devlet yönetimi, ulusal savunma harcamaları, insan hakları ve demokrasi gibi konulara- doğru genişletme eğilimi gözlenmektedir. Bu eğilime, özellikle en az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin piyasalarına girişlerinin kolaylaştırılması eşlik etmelidir. Bununla birlikte ticaret, yardımın alternatifi olarak düşünülmemelidir. Hem daha çok yardım

hem de daha çok ticaret yoksul ülkelerin büyüme hızlarını attırmak için zorunludur.

Yardım yapan ülkelerin yardımı stratejik ve politik kaygılardan ziyade insancıl ve ahlaki kaygılarla yapmaları ve yardım yapan ülkeler arasında yardım koordinasyonunun sağlanması yardımların etkinliğini arttıracaktır. Ayrıca, gelişme önceliklerinin tanımlanması ve yardım planlaması ile uygulamasında yardım alan ülkelere daha fazla inisiyatif tanınması yardım etkinliği açısından olumlu bir adım olacaktır.

KAYNAKLAR

- AKÇA, Hasan., ve ESENGÜN Kemal., (2004), “ Dış yardımlar: Algılanışı, Nedenleri ve Sonuçları”, **Standart TSE**, Mayıs, ss. 82-88).
- ALESINA, Alberto and DOLLAR, David., (1998), “ Who Gives Foreign Aid to Whom and Why”, **NBER Working Paper**, No: 6612, June, pp. 1-47.
- ALESINA, Alberto and WEDER, Beatrice., (1999), “ Do Corrupt Governments Receive Less Foreign Aid?”, **NBER Working Paper**, No: 7108, May, pp. 1-42.
- AYODELE, Thompson., CUDJOE, Franklin., NOLUTSHUNGU, A. Temba and SUNWABE, K. Charles., (2005), “African Perspectives on Aid: Foreign Assistance Will Not Pull Africa Out of Poverty”, **CATO Institute Economic Development Bulletin**, No:2 Semptember, 14, pp. 1-4.
- BOONE, Peter., (1995), “Politics and the Effectiveness of Foreign Aid”, **NBER Working Paper** No: 5308, October, pp. 1-58.
- BURHOP, Carsten, “Foreign Assistance and Economic Development: A Re-evaluation”, **Economic Letters**, 86, (2005), pp. 57-61.
- BURNSIDE, Craig. and DOLLAR, David., (2000), “Aid, Policies, and Growth”, **The American Economic Rewiew**, Semptember, Vol:90, No:4, pp. 847-868.
- BUSSE, Mathras., RANJINEH, Anna., VON EYSEN, Rodney and SUBASIC, Alma, (2005), “Foreign Aid an Economic Development: Do Countries Benefit from Aid”, http://www.hwwa.de/PersHome/Busse_M/Foreign_Aid_&_Economic_Development.pdf. (Erişim Tarihi:30.11.2005)
- CHAUVET, Lisa., and GUILLAUMONT., (2005), “ Aid effectiveness in an Unstable Environment”, http://www.univ-evry.fr/PagesHtml/laboratoires/Epee/EPEE/colloques/lisa_chauvet.pdf, pp. 1-30. (Erişim Tarihi: 20-12-2005).
- DALGAARD, Carl-Johan., HANSEN, Henrik., and TARP, Finn., (2004), “ On the Empirics of Foreign Aid and Growth”, **The Economic Journal**, 114, June, pp. 191-216.
- DÜLGEROĞLU, Ercan., (1997), **Kalkınma Ekonomisi**, 3. baskı, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa. 150 s.

- ERIXON, Fredrik., (2005), "Aid and Development: Will It Work This Time?", <http://www.policynetwork.net/uploaded/pdf/Aid-&-Development-final.pdf>, pp. 1-30. (Erişim Tarihi: 21. 12. 2005).
- EROĞLU, Ömer., (1997), "Does Foreign Aid Work on Economic Development of Developing Countries" **Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Dergisi**, Sayı:2 (Güz), ss, 29-50.
- EASTERLY, William, (2003) "Can Foreign Aid Buy Growth", **Journal of Economic Perspectives**, Vol: 17, No: 3, pp.23-48.
- GOMANEE, Karuna., GIRMA, Sourafel and MORRISEY, Oliver., (2005), "Aid and Growth in Sub-Saharan Africa: Accounting for Transmission Mechanisms", **UNU-WIDER Research Paper**, No: 2005/60, Semptember, pp.1-25.
- GRIFFIN, K.B., and ENOS, J. L, (1970), "Foreign Assitance: Objectives And Consequences" **Economic Development and Cultural Change**, Vol: 18.
- HANSEN, Henrik and TARP, Finn., (2000), "Aid and Growth Regressions", **CREDIT Research Paper**, No: 00/7, May, pp. 1-23, University of Nottingham.
- INGHAM, Barbara., (1995), **Economics and Development**, McGraw-Hill Book Company, London, p. 412.
- IRANDOUST, Manuchehr and Ericsson Johan, (2005), "Foreign Aid, Domestic Saving And Growth in LDCs: An Aplication of Likelihood-based Panel Cointegration", **Economic Modelling**, 22, pp. 616-627.
- MRAMBA, P. Basil., (2005), "Tanzania: 'Smart' Partnership", **Finance and Development**, Semptember, p.39.
- PAPANEK, G., (1973), "Aid, Foreign Private Investment, Savings and Growthin Less Developed Countries", **Journal of Political Economy**, January- February.
- RADELET, Steven., CLEMENS, Michael., and BHAVNANI, Rikhil., (2005), "Aid and Growth" **Finance and Development**, Semptember, pp. 16-20.
- SEYİDOĞLU, Halil., (2003), **Uluslararası İktisat**, Güzem Can Yay., 15. Baskı, İstanbul.
- ŞEN, Hüseyin., SARUÇ, N.Tolga, ve KESKİN Abdullah, (2004), "İktisadi Kalkınmanın Finansmanı", İçinde, (Ed: Sami Taban ve Muhsin Kar), **Kalkınma Ekonomisi**, Ekin Kitabevi, Bursa, pp. 197-234.
- THIRLWALL, A.P., (2003), **Growth And Development: With Special Reference to Developing Economies**, Sevent Edition, Palgrave Macmillan, London. 816 p
- TODARO, Michael P., and SMITH, Stephen C., (2003), **Economic Development**, Eighth Edition, Addison Wesley, Boston. 829 p